

Лекція

Психологічна характеристика особистості педагога

Мета: дати поняття студентам про психологічну характеристику особистості вихователя ЗДО та вчителя початкової школи. Забезпечити засвоєння психологічних вимог до особистісних та професійних якостей педагога. Розвивати аналітичне та логічне мислення, понятійний апарат здобувачів фахової передвищої освіти з навчальної дисципліни. Виховувати професійну культуру студентів: бажання використовувати психологічні знання для формування індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Мотивація мети: знайомство з психологічною характеристикою особистості вихователя ЗДО та вчителя початкової школи сприяє формуванню студентами індивідуального стилю педагогічної діяльності.

План

1. Поняття психологічної культури педагога. Психологічна грамотність і психологічна компетентність. Психологічна структура особистості людини.
2. Психологічні вимоги до особистісних і професійних якостей педагога. Спрямованість особистості педагога та мотивація до педагогічної діяльності. Придатність, готовність та включеність як складники відповідності педагога професійній діяльності.
3. Типи педагогів та індивідуальні стилі педагогічної діяльності.

Література:

1. Власова О.І. Педагогічна психологія: [навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Власова О.І. – К: «Либідь», 2005. – 400 с.
2. Педагогічна психологія: навчальний посібник / [Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В.]. – К: Центр учбової літератури, 2012. – 168с.
3. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія: [навчальний посібник] / Поліщук В. М. – Вид. 3-тє, виправ. – Суми: Університетська книга, 2010. – 352с.
4. Савчин М. В. Педагогічна психологія: [навчальний посібник] / Савчин М. В. – К: «Академвидав», 2007. – 424с.

Ключові слова: педагогічна культура, психологічна культура, психологічна грамотність, психологічна компетентність, придатність до педагогічної діяльності, готовність до педагогічної діяльності, включеність у педагогічну діяльність, психофізіологічні властивості, особистісні якості, стиль педагогічної діяльності.

Засоби навчання: презентація, Moodle, Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;
- скласти психологічний словник з ключових слів теми;
- завдання для самостійного опрацювання:

ознайомтеся та зробіть порівняльну характеристику класифікацій необхідних для педагога професійних здібностей за В. А. Крутецьким, Н. В. Кузьміною та М. О. Аміновим;

- підготуватися до практичного заняття (див. Інструкція до практичного заняття «Психологічна характеристика особистості вихователя ЗДО»).

Питання та завдання для самоконтролю:

1. В чому полягає основна відмінність психологічної культури людини від педагогічної?
2. Яка спрямованість особистості має бути притаманна вихователю дошкільного закладу?
3. Що відрізняє професію типу «людина — людина» від професій інших типів?
4. Якою буває мотивація до педагогічної діяльності?
5. Чи може педагог з меланхолічним типом темпераменту бути ефективним? Поясніть свою думку.
6. Який стиль педагогічної діяльності є найбільш ефективним у роботі з дітьми дошкільного віку? Чому?

1. Поняття психологічної культури педагога. Психологічна грамотність і психологічна компетентність. Психологічна структура особистості людини.

Діяльність вихователя закладу дошкільної освіти багато в чому залежить від того, які його уявлення про простір свого професійного буття, про механізми педагогічного спілкування, природу психологічних особливостей дітей тощо. Будь-яка педагогічна практика ґрунтується на тих чи інших психологічних поглядах різного ступеня оформленості та усвідомленості. Ці погляди можуть формуватися як стихійно — протягом усього життя людини, так і цілеспрямовано — в процесі знайомства педагога з теоретичними та практичними підходами, сформованими в психологічній науці, у процесі самоосвіти або в спеціально організованих для цього умовах, під час навчання

з підвищення кваліфікації, спілкування з професійним психологом при вирішенні особистісних проблем тощо.

Кожному педагогу, зокрема тому, що працює з дітьми дошкільного віку, має бути властива так звана висока психологічна культура, яка разом з педагогічною складає його професійну культуру.

Психологічна культура є відносно новим поняттям у психології, яке з'явилося у 70-х роках ХХ століття, хоча і має доволі тривалі історичні передумови виникнення і розвитку. Її потрібно відрізнити від педагогічної культури, у якій втілено духовні цінності навчання і виховання (педагогічні знання, теорії, концепції, накопичений педагогічний досвід, педагогічні здібності, професійні етичні норми) та матеріальні (засоби навчання і виховання), а також способи творчої педагогічної діяльності, які слугують соціалізації особистості в конкретних історичних умовах. Часто ці два поняття розглядають комплексно, вживаючи терміни «психолого-педагогічна культура», «психолого-педагогічна компетентність» тощо. Однак доцільніше було б їх все-таки розділити, щоб зрозуміти сутність кожного з них глибше.

Психологічна культура — це якісно-професійна характеристика особистості людини, в основі якої — система усвідомлених спеціальних психологічних цінностей, що творчо використовуються та примножуються в процесі професійної діяльності.

У генезисі психологічної культури людини виділяють три основних рівня: психологічну грамотність (певний мінімум психологічних знань і умінь); психологічну компетентність (вміння застосувати психологічні знання на практиці); зрілу психологічну культуру (розвинений механізм особистісної саморегуляції). Крім того, у структурі психологічної культури людини виокремлюють різні компоненти (когнітивний, рефлексивно-перцептивний, афективний, вольовий, комунікативний тощо).

Психологічно культурною має бути людина будь-якої професії, але для педагога, від діяльності якого залежить виховання майбутнього покоління, це особливо важливо.

Психологічна культура педагога відображає психологічну характеристику його особистості.

Психологічні якості особистості, які необхідні педагогу, можна розуміти на основі виокремленої **К. К. Платоновим структури особистості людини**. Відповідно до його схеми **структура особистості складається з чотирьох ієрархічно організованих підструктур:**

Четверта, нижча, в основному біологічно обумовлена підструктура містить темперамент, вікові, статеві властивості, на які неможливо вплинути соціальними засобами.

Третя підструктура складається з індивідуальних особливостей психічних процесів, сформованих шляхом вправлянь на основі біологічних задатків.

Друга підструктура — це досвід, що містить знання, навички, уміння і звички, набуті шляхом навчання.

Перша, вища підструктура виключно соціально обумовлена і містить спрямованість, мотиваційну сферу, моральні якості та інші особливості, що формуються шляхом виховання.

Таке уявлення особистісної структури свідчить про те, що від рівня до рівня зменшується роль біологічно обумовлених характеристик особистості та зростає роль характеристик соціальних. Кожен з цих рівнів, за **К. К. Платоновим**, робить свій внесок у формування здібностей взагалі та здібностей, які проявляються в конкретній діяльності, зокрема.

Виходячи з такого уявлення структури особистості в цілому і своєрідності зв'язку кожної підструктури з формуванням здібностей, **І. О. Зимня** виділяє три складники відповідності психологічних характеристик людини діяльності педагога:

- 1) **Придатність** відображає те, чи може в індивіда в принципі бути сформована психологічна відповідність вимогам тієї чи іншої професійної діяльності.

Вона визначається двома нижчими підструктурами особистості — третьою і четвертою, тобто біологічними, анатоμο-фізіологічними й когнітивними особливостями людини. Придатність до педагогічної діяльності передбачає норму інтелектуального розвитку людини, здатність до емпатії (емоційного співпереживання іншому), переважання стеничних емоцій (тобто емоцій, що спонукають до активної діяльності), нормальний рівень розвитку пізнавальної та комунікативної активності і, природно, відсутність протипоказань до професій типу «людина — людина».

2) Готовність до педагогічної діяльності є особистісною характеристикою і містить якості, що формуються з досвідом: професійну компетентність, світоглядну зрілість.

Готовність припускає усвідомлену спрямованість особистості на діяльність типу «людина — людина», високий рівень потреби в спілкуванні, в тому числі з дітьми, потребу передавати їм свій досвід, знання та вміння (дидактичну потребу). Грунтуючись на нормальному функціонуванні четвертої і третьої підструктур особистості, готовність до педагогічної діяльності містить другу і першу підструктури.

3) Включеність у взаємодію з іншими людьми, в педагогічне спілкування виявляє третій аспект відповідності людини діяльності педагога. Вона припускає легкість встановлення контакту зі співрозмовником, адекватність реагування на його висловлювання і дії, вміння стежити за його реакцією, отримання задоволення від спілкування. З педагогом, який вміє сприймати і правильно інтерпретувати реакцію дітей, діти почуваються комфортніше і є більш мотивованими до тієї чи іншої діяльності, ніж під час спілкування з педагогом, що не володіє цими якостями.

2. Психологічні вимоги до особистісних і професійних якостей педагога. Спрямованість особистості педагога та мотивація до педагогічної діяльності. Придатність, готовність та включеність як складники відповідності педагога професійній діяльності.

Беручи за основу узагальнене розуміння цих компонентів і проаналізувавши їх детальніше, можна виокремити **основні складники психологічної культури вихователя ЗДО, що визначають психологічні вимоги до його особистісних і професійних якостей:**

- 1) **Психофізіологічні властивості педагога**, що виступають в якості задатків і є передумовами для його ефективної професійної діяльності.

Цей компонент є недостатньо дослідженим, однак можна припустити, що в якості задатків до ефективного виконання педагогічної діяльності та комфортного самопочуття особистості як працівника-педагога виступають: оптимальний (за віковими показниками) рівень інтелектуального розвитку; гнучкість та конвергентність мислення; активність, високий темп реакції; емоційна стійкість; високий рівень саморегуляції; достатня гучність і тембр голосу тощо. Такі якості є властивостями нервової системи і здебільшого притаманні людині від народження, не піддаються цілеспрямованій зміні. Вони насамперед впливають на стиль педагогічної діяльності та можуть виступати об'єктом діагностування для визначення професійної придатності людини до професії педагога.

- 2) **Спрямованість особистості вихователя** як один із найважливіших чинників досягнення вершини в професійно-педагогічній діяльності, що утворюється сукупністю стійких мотивів, що зорієнтовують цю діяльність.

У педагогічній діяльності виділяють: *внутрішні мотиви* (пов'язані з процесом і змістом педагогічної діяльності, задоволення від діяльності і любов до дітей); *зовнішні мотиви*, які містять широкі соціальні мотиви (обов'язок і відповідальність перед суспільством, групою, окремими людьми, мотиви самовираження і самовдосконалення) та *вузькоособистісні мотиви* (прагнення кар'єрного росту, отримання високого соціального статусу, матеріальні мотиви). Задоволеність професією тим вища, чим оптимальніший у педагога мотиваційний комплекс: висока вага внутрішньої і зовнішньої позитивної мотивації і низька — зовнішньої негативної.

Залежно від мотивації професійної діяльності в найбільш загальній класифікації виділяють істинно педагогічну та помилково педагогічну спрямованість особистості педагога (Н. В. Кузьміна). Тільки істинно педагогічна спрямованість сприяє досягненню високих результатів у педагогічній діяльності. Вона полягає в стійкій мотивації на формування особистості дитини всіма відомими педагогу засобами, бажанні працювати з дітьми і в отриманні задоволення від педагогічної діяльності в цілому та від власного професійного саморозвитку. Така спрямованість ґрунтується на особливо важливій для вихователя якості — любові до дітей. Зі спрямованістю особистості педагога пов'язана також психологічна готовність до педагогічної праці, яка передбачає усвідомлення її соціального значення, а також моральні норми, установки та цінності, які притаманні педагогу і які він буде передавати дітям. Саме тому вихователь має бути високоморальним, зразком соціально прийнятних моральних норм і носієм найвищих людських цінностей.

3) Особистісні якості педагога тісно пов'язані з особистісною спрямованістю.

Це насамперед особливі *характеристики емоційно-вольової сфери*. Вихователь дошкільного навчального закладу має бути глибоко емоційним, чутливим до дітей, мати навички емпатії та співпереживання. Саме на цих якостях ґрунтуються такі педагогічні здібності, як перцептивні (вміння проникати у внутрішній світ дитини, психологічна спостережливість, яка пов'язана з глибоким розумінням особистості дитини, її тимчасових психічних станів) та комунікативні (навички соціальної взаємодії, здібності до спілкування з дітьми, вміння знайти правильний індивідуальний підхід до них, встановлення з ними доцільних, з педагогічного погляду, взаємин, наявність педагогічного такту).

До *вольових якостей особистості педагога* належать самоконтроль, витримка, рішучість, вимогливість, наполегливість, здатність до довільної регуляції власної поведінки. Ці якості містять в собі такі **педагогічні здібності**: *організаторські* (вміння організовувати дитячий колектив,

об'єднувати його, надихати на вирішення важливих задач, а також вміння організовувати власну роботу, правильно планувати і самостійно контролювати її (педагогічна рефлексія) та *сугестивні* (здібності безпосереднього емоційно-вольового впливу на дітей і вміння на цій основі завойовувати у них авторитет).

4) Специфічні особливості психічних процесів.

Увага педагога має характеризуватися великим обсягом, умінням зосереджуватися на одному предметі, не відволікаючись навколишніми враженнями, але водночас і умінням зосереджуватися одразу на кількох предметах чи стежити за всіма дітьми одразу, коли це необхідно в педагогічному процесі (здібність до розподілу уваги).

Уява педагога має бути насамперед **творчою**. Вихователь дошкільного навчального закладу для кращої організації пізнавального процесу дітей має вміти оригінально комбінувати предмети і явища, іноді перебільшувати чи применшувати окремі їх властивості, фантазувати. Окремо виділяють так звану **педагогічну уяву (прогностичні здібності)** — спеціальні здібності, які виражаються у передбачуваності своїх дій, у проектуванні особистості дітей під час їх виховання, пов'язаному з уявленнями про те, що з дитини вийде в майбутньому, в умінні прогнозувати розвиток тих чи інших особистісних якостей вихованця.

Мовлення вихователя має бути просте та зрозуміле дітям. Важливо, щоб педагог умів не тільки ясно і чітко висловлювати свої думки і почуття за допомогою мовлення, а також підкріплювати їх відповідною мімікою і пантомімікою, оскільки діти більше сприймають саме кінестетичне мовлення, а не слова. Також мовлення вихователя завжди має бути спрямоване на дітей, характеризуватися внутрішньою силою, впевненістю, зацікавленістю в тому, що він говорить, оскільки так він може насправді зацікавити дітей і утримати їхню увагу. Всі ці характеристики відображають мовленнєві здібності педагога.

До мислення й пам'яті вихователя пред'являють такі ж вимоги, як і до багатьох інших професій. Мислення має характеризуватися високим рівнем розвитку його операцій — узагальнення, класифікації, аналізу, синтезу, порівняння. Повинна бути яскраво виражена здатність до абстрагування. Щодо пам'яті, то вона має бути довготривалою, особливо бажаною для педагога є висока зорова і слухова пам'ять (здатність запам'ятовувати обличчя, імена дітей, їхніх батьків, числа тощо).

5) Наявність психологічних знань (психологічна грамотність), що разом із знаннями педагогіки, сучасної політичної, економічної, екологічної, соціокультурної ситуації становлять своєрідний психолого-педагогічний світогляд.

Необхідним є також уміння використовувати ці знання на практиці у стосунках з дітьми, колегами по роботі, батьками (психологічна компетентність) та здійснювати з їх допомогою саморегуляцію власної поведінки і власних емоційних станів. Доречними в цьому контексті є також професійна самосвідомість, самопізнання, прагнення до саморозвитку, здатність протидіяти синдрому емоційного вигорання, психофізичному виснаженню тощо.

Важко знайти такого педагога, якому були б властиві всі описані якості. У когось є бажані психофізіологічні передумови до педагогічної діяльності, але він недостатньо працює над собою у напрямі вдосконалення інших необхідних здібностей, які не є вродженими, а у когось — навпаки. Хтось сконцентрований на підвищенні своєї педагогічної культури, педагогічної майстерності, тоді як психологічна грамотність і психологічна компетентність залишається поза увагою. Хтось володіє і необхідними психофізіологічними якостями, і здібностями, і глибокими психологічними знаннями, але не має істинної спрямованості на педагогічну діяльність, бо вона не є для нього улюбленою і не приносить задоволення, хтось — навпаки. Скільки педагогів — стільки й індивідуальних варіантів їхнього особистісно-професійного розвитку.

Висока педагогічна культура має обов'язково доповнюватися психологічною культурою, саме тому кожен педагог має знати її компоненти і за необхідності розвиватися у тому напрямі, у якому це найбільше потрібно. Навіть недостатність бажаних психофізіологічних передумов для педагогічної діяльності можна компенсувати постійною, кропіткою роботою над професійним самовдосконаленням. Головне, що є спільним для педагогіки і психології — це справжня любов до дітей і до самої педагогічної діяльності (покликання).

3. Типи педагогів та індивідуальні стилі педагогічної діяльності.

Залежно від того, як у педагога комбінуються ті чи інші психологічні або педагогічні особистісно-професійні якості, можна виокремити кілька типів педагогів.

Розглянемо найбільш поширені **типи педагогів (як вчителів школи, так і вихователів ЗДО) залежно від наявності в структурі їхньої особистості придатності, готовності та включеності у педагогічну діяльність:**

I тип. У педагога поєднуються всі розглянуті характеристики. Це, як правило, досвідчений педагог, що свідомо обрав професію, відчуває до неї явну схильність, має глибокі знання, володіє різноманітними педагогічними методами та прийомами. Такому педагогу подобається процес спілкування з дітьми і передачі їм знань, він відчуває віддачу від дітей. Робота з дітьми для нього не несе особливої емоційної напруженості та не створює психологічних складнощів.

II тип. Відсутня повноцінна включеність у педагогічне спілкування за наявності придатності та готовності до педагогічної праці. Зазвичай таке становище характерне для педагога, який щойно розпочав свою професійну діяльність або студента-практиканта. Здебільшого, він добре теоретично підготовлений, володіє останніми, найсвіжішими знаннями, має уявлення про різні педагогічні методи і вміє їх застосовувати, тобто готовність до діяльності у нього наявна практично в повному обсязі. Недолік включеності проявляється в надмірному емоційному напруженні під час роботи з дітьми. Педагог більше

зосереджений на самому собі, його непокоїть те, як його сприймають діти, як він зможе знайти до них підхід. Він не завжди може адекватно відреагувати на нестандартну педагогічну ситуацію, що несподівано виникла.

III тип. Відсутня повноцінна готовність до педагогічної діяльності за наявності придатності та включеності в неї. Такий варіант можливий, якщо суб'єкт вже здійснює педагогічну діяльність і відчуває від цього задоволення, але професійно до неї ще не повністю підготовлений і сам усвідомлює це. Наприклад, студенти педагогічних вузів після другого курсу іноді проходять літню практику як вожаті в дитячих оздоровчих таборах. Для повноцінного здійснення професійної педагогічної діяльності їм ще не вистачає накопичених до цього часу теоретичних знань і практичних педагогічних умінь, однак в ролі вожатих, вихователів студенти цілком розкривають свої педагогічні здібності, поринаючи у взаємодію з дітьми.

IV тип. З усіх аспектів відповідності до педагогічної діяльності в людини є тільки придатність, тобто, в принципі, вона може стати педагогом, і вона сама приймає для себе такий можливий варіант професійного майбутнього, але жодних практичних кроків на шляху до цього нею поки ще не зроблено. Це характерно для більшості абітурієнтів педагогічних спеціальностей і для випускників шкіл, що розглядають серед наявних можливостей професійного вибору, зокрема і отримання педагогічної освіти, а також подальшу роботу за цією спеціальністю.

V тип. Відсутня навіть придатність до педагогічної діяльності і, отже, ані готовність, ані включеність не можуть бути сформовані в принципі. Відсутність професійної придатності зазвичай свідчить про очевидні відхилення в розвитку, які перешкоджають здійсненню професійного навчання та повноцінної професійної діяльності.

Індивідуально-психологічними особливостями особистості педагога та специфікою педагогічної діяльності обумовлюється стала система способів та прийомів, яка проявляється в різних умовах її здійснення. Ця система характеризує індивідуальний стиль педагогічної діяльності.

Основними сферами прояву індивідуального стилю педагогічної діяльності є: темперамент (тривалість і швидкість реакції, індивідуальний темп роботи, емоційність); характер реакції на ті чи інші педагогічні ситуації, а також на різні дії та вчинки дітей; вибір методів та засобів навчання і виховання; стиль педагогічного спілкування; застосування засобів психолого-педагогічного впливу на дітей, зокрема надання переваги тим чи іншим видам заохочень і покарань.

Формування в кожного педагога індивідуального стилю діяльності накладає природні обмеження на використання ним чужого педагогічного досвіду, навіть найбільш передового. Педагогові важливо пам'ятати, що передовий досвід практично завжди невіддільний від особистості його автора і є своєрідним поєднанням загальнозначущих педагогічних знахідок та індивідуальності педагога, тому спроби прямого копіювання чужого педагогічного досвіду переважно не приносять таких же результатів, як у його авторів. У педагога з іншим набором індивідуальних рис такі ж самі способи і прийоми здійснення діяльності матимуть інше втілення, і не завжди настільки ж вдале. Вони можуть просто не підходити йому як особистості та індивідуальності і вимагати від нього набагато більше зусиль для свого втілення, що знижуватиме їх ефективність. Передовий педагогічний досвід потрібно не просто копіювати, а свідомо і творчо переробляти: сприймаючи головне в ньому, педагог повинен прагнути до того, щоб завжди залишатися самим собою, тобто яскравою педагогічною індивідуальністю — лише за цієї умови можливе підвищення ефективності навчально-виховного процесу на основі запозичення передового педагогічного досвіду.

На основі класифікації А. К. Маркової можна виокремити такі індивідуальні стилі педагогічної діяльності вихователя дошкільного навчального закладу:

1. Авторитарний стиль.

Дитина розглядається як об'єкт педагогічного впливу, а не рівноправний партнер. Відсутня суб'єкт-суб'єктна взаємодія. Вихователь встановлює

жорстку дисципліну в групі дітей, контролює свої вимоги, сам приймає рішення, використовує свої права без врахування ситуації та думок дітей, не пояснює свої дії дітям, ставлячи їх перед фактом. Внаслідок цього діти стають безініціативними, бояться діяти самостійно, у них знижується пізнавальна активність, самооцінка і можуть виникати агресивні прояви (як прояв психологічного самозахисту). Головними методами виховного впливу такого вихователя є наказ та повчання, що ґрунтуються на прагненні виконувати чіткі методичні вказівки педагогічної діяльності. Такі вихователі серед колег зазвичай займають позицію лідера, однак істинної задоволеності від своєї професійної діяльності так і не отримують, оскільки немає емоційної віддачі від дітей.

2. Демократичний стиль.

Дитина розглядається як рівноправний партнер по спілкуванню, колега в спільному пошуку знань (суб'єкт-суб'єктна взаємодія). Всі рішення щодо організації життєдіяльності в групі вихователь приймає разом з дітьми, враховує їхню думку, підтримує самостійність суджень, підкреслює досягнення і особистісні якості кожної дитини. При цьому такий вихователь вміє підтримати необхідну дисципліну в групі, м'яко скерувати потрібні дії дітей. Внаслідок цього діти виховуються у стані спокою, задоволення діяльністю, у них формується висока самооцінка. Методами виховного впливу є спонукання до дій, порада, прохання, навіювання. Такий вихователь більше уваги звертає на свої психологічні уміння, саморозвиток, для нього характерна велика професійна стійкість, задоволення своєю професією.

3. Ліберальний стиль.

Вихователь не може забезпечити необхідної організації та контролю діяльності дітей у групі, не підтримує дисципліну, піддається бажанням дітей, передає їм ініціативу. Має сумніви під час вирішення педагогічних ситуацій, проявляє нерішучість. Внаслідок цього діти стають неорганізованими, капризними, часто конфліктують між собою. Через це вихователь сам не

отримує задоволення від своєї діяльності, постійно напружується, що відображається на психологічному кліматі та в роботі з дітьми.

У своїй педагогічній діяльності кожен вихователь має прагнути до здійснення демократичного стилю, оскільки саме він є найбільш доцільним, хоча і найбільш складним.